

p. 222). Inderdaad een bron die niet in de literatuurlijst staat, maar wel in Nederlandse bibliotheken te vinden is.

Uiteraard gaat het hier vooral om detailkritiek. Om die reden kan ik dit boek van harte aanbevelen aan allen die zich

bezighouden met de geschiedenis van de Cariben en dan in het bijzonder van Suriname en de positie en rol van de Hindostanen daarin.

Freek L. Bakker, Universiteit Utrecht

Ian Kershaw, *Roller-Coaster. Europe, 1950-2017* (Allen Lane; Londen, 2018) 666 p., ill., krt., £30,00 ISBN 97802741187166.

De achtbaan van het naoorlogse Europa

Europa, de Europese Unie en de democratie op het continent staan onder druk. Migratie, terrorisme, de sterke opkomst van populistisch-rechts en antiliberaal democratieën, klimaatverandering en een snel veranderende wereldorde confronteren Europa met grote problemen en uitdagingen. Een zeker ondergangdenken is zichtbaar in bepaalde maatschappelijke en politieke kringen, waarbij een spoedig einde van Europa als beschaving wordt verondersteld. Hoewel er evidente problemen bestaan voor en op het continent, en dat Europa spoedig duidelijkheid moet verschaffen over haar plaats in de mondiale betrekkingen, leert een blik op de naoorlogse geschiedenis dat Europa het sinds 1945 over het algemeen uitstekend heeft gedaan.

Natuurlijk, de toekomst is onzeker en de uitdagingen immens, zo haast ook de imminente Britse historicus Ian Kershaw zich te zeggen in het uitgebreide nawoord van zijn in alle opzichten indrukwekkende *Roller-Coaster. Europe, 1950-2017*, het tweede deel van zijn tweeluik over de geschiedenis van Europa in de twintigste en het begin van de eenentwintigste eeuw. En toch: wie het Europa van nu vergelijkt

met de periode 1914-1949 en de enorme welvaartsexplosie die sinds 1950 heeft plaatsgevonden, kan niet anders dan concluderen dat Europa het na 1945 gemiddeld genomen voor de wind is gegaan.

Kershaw, die zijn faam onder andere verwierf door zijn indrukwekkende tweedelige Hitler-biografie en andere studies over nazi-Duitsland, beschrijft de geschiedenis van Europa na 1950 als een rit in een achtbaan, van duizelingwekkende veranderingen, hoogte- en dieptepunten en steeds wisselende perspectieven. Hij doet dat op een zeer overtuigende en erudiete manier, met zowel oog voor de grote lijnen als voor de persoonlijke details, al is het ontbreken van voetnoten ondanks de door de auteur aangedragen argumenten een gemis.

Centraal staat bij Kershaw de internationale context waarin Europa zich na 1950 ontwikkelde, al was het alleen maar omdat de Koude Oorlog zich aanvankelijk sterk op Europa concentreerde en de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie daar tot de tanden toe gewapend tegenover elkaar stonden. De absurde wapenwedloop die de twee supermogendheden ontketenden – op 11 maart 1954 brachten

de Amerikanen een atoomwapen tot ontploffing dat 750 keer krachtiger was dan de bom die Hiroshima vernietigde, een paar maanden later gevolgd door een nog zwaardere Russische bom (p. 11) – had grote repercussies voor Europa, al raakten de tegenstanders hier nooit direct met elkaar slaags.

De steeds boven Europa en de wereld hangende dreiging van een nucleaire oorlog – de Derde Wereldoorlog zou volgens het hoofd van het Amerikaanse *Strategic Air Command*, Curtis LeMay, precies dertig dagen duren (p. 12) – kwam niet alleen in de politiek naar voren, maar ook in de kunst en cultuur, die daarnaast, zo schetst Kershaw op mooie wijze, vooral in het teken stonden van de omgang met de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust, al kwam die laatste, zeker ook in West-Duitsland, pas vanaf de jaren zestig prominent in de belangstelling te staan. In Groot-Brittannië, zo stelt Kershaw, was er tot die tijd zelfs 'little serious interest in the history of the Second World War. The history syllabus in schools and universities still ended, as a rule, in 1914' (p. 191).

Afgezien van een periode van bijna onafgebroken vrede sinds 1945 – al wijst Kershaw terecht op het bloedige uiteenvallen van Joegoslavië en de verschillende opstanden in het voormalige Oostblok – is wellicht het meest opmerkelijke aan de geschiedenis van Europa na 1950 de ongekende welvaartsgroei, die, met horten en stoten (het inkomen van werkenden in Nederland is de laatste tien jaar bijvoorbeeld nagenoeg gelijk gebleven) en onderbroken door de financiële crisis die in 2008 inzette, tot op de dag van vandaag doorgaat. De gemiddelde European – ook zij die onder het juk van

de Sovjet-Unie zuchtten – had en heeft het onvergelijkbaar veel beter dan in de eerste helft van de twintigste eeuw. Het wellicht sprekendste voorbeeld daarvan is, met alle kanttekeningen die mogelijk zijn, (West-)Duitsland, dat zich na 1949 tot een stabiele, welvarende democratie ontwikkelde. Kershaw zet de redenen daarvoor prachtig uiteen (p. 56-58), ook daarbij steeds weer wijzend op het belang van de internationale context. Kershaw noemt welvaart 'the hallmark of the new era in Western Europe' (p. 131), al was de groei van de naoorlogse economie 'in fact global' (p. 133). Uitgaven voor het huishouden werden niet langer gedomineerd door noodzakelijkheden: 'Severe malnutrition was a thing of the past. It would increasingly be replaced by a new form of bad diet: excess sugar and fats' (p. 149).

Het einde van de Koude Oorlog – waarvoor Kershaw Mikhail Gorbatsjov terecht de meeste credits geeft (p. 354) – betekende formeel een eind aan de Oost-West tegenstelling, al is die sinds de migratie- en Eurocrisis in allerlei opzichten opnieuw zichtbaar geworden. Het optimisme dat Europa tussen grofweg 1990 en 2008 domineerde, kwam in het laatstgenoemde jaar in ieder geval tijdelijk ten einde. Kershaw wijst er terecht op dat 'since 2008 much of what had been taken for granted in modern Europe had been called into question. The stability, prosperity, even the peace that had marked the attainments of decades, were no longer guaranteed' (p. 538). Wat de toekomst brengt is ongewis, maar dat er veel ingrijpende veranderingen gaande zijn, is duidelijk. De geschiedenis van Europa na 1945 is een fascinerende mengeling van grootse prestaties, enorme teleurstellingen en zelfs

rampen. De laatste jaren zijn er een sprekend voorbeeld van. De titel van Kershaws indrukwekkende standaardwerk is uitstekend gekozen. Na lezing ervan resten de complimenten voor een werkelijk dui-zelingwekkend boek. Inderdaad: precies

zoals in een achtbaan, maar dan zonder de misselijkheid.

Martijn Lak, Erasmus Universiteit Rotterdam/The Hague University of Applied Sciences

Eveline Koolhaas-Grosfeld en Marij Leenders, *Tussen politiek en publiek. Politieke prenten uit een opstandige tijd 1880-1919* (Uitgeverij Scriptum; Schiedam, 2019) 136 p., ill., €24,99 ISBN 9789463191661

Kijkjes in de Tweede Kamer

‘Laten daarom zij, die door prenten het volk, dat weinig leest, beschaven en vermaken willen, een weinig zorgvuldig zijn met hun voorstellingen, en overwegen of dit of dat nu wel het juist denkbeeld is om te doen aanvaarden door het brein van hen, die de prenten voor de winkelruiten aanstaren.’ Met dit citaat, uit het *Algemeen Handelsblad* van 16 augustus 1893, openen Eveline Koolhaas-Grosfeld en Marij Leenders hun boek over politieke prenten tussen 1880 en 1919. Het raakt dan ook meteen aan de kern van hun betoog: de politieke portretten en (spot)prenten die in deze periode in de Nederlandse geïllustreerde pers verschenen, vervulden een brugfunctie tussen politici en de kiezer. De tekenaars droegen daarmee een grote verantwoordelijkheid. In een tijd zonder televisie of npopolitiek.nl bepaalden zij voor een belangrijk deel hoe het publiek naar de bewoners van het Binnenhof keek.

Tussen politiek en publiek vormt een vruchtbare samenwerking tussen de vakgebieden politieke geschiedenis en kunstgeschiedenis. Politiekhistorica Marij Leenders schreef eerder samen met Andreas Biefang een studie over de Duitse-joodse

fotojournalist Erich Salomon, die in de jaren 1930 en 1940 het parlementaire bedrijf in Nederland en Duitsland in beeld bracht. De politieke tekenaars in dit boek kunnen als Salomons voorlopers worden beschouwd. Kunsthistorica Eveline Koolhaas-Grosfeld heeft haar sporen verdiend als beeldredacteur van onder andere *In dit Huis, 200 jaar Eerste Kamer* (2015) en *Een nieuwe staat* (2013). Daarnaast schreef zij over de achttiende- en negentiende-eeuwse prentkunst in haar proefschrift *De ontdekking van de Nederlander in boeken en prenten rond 1800* (2010). Voor dit boek maakten Leenders en Koolhaas-Grosfeld een selectie van ongeveer tachtig schetsen en politieke prenten uit de belangrijkste negentiende-eeuwse geïllustreerde tijdschriften, zoals *De Nederlandsche Spectator*, *Uilenspiegel*, *Eigen Haard*, *De Ware Jacob* en *De Notenkraker*.

Het boek bestaat uit vier delen, waarin steeds een ander aspect van de politieke prent centraal staat. Het eerste hoofdstuk richt zich op de tijdschriften waarin de prenten werden afgedrukt. De afschaffing van het dagbladzegel in 1869 verlaagde de productiekosten van kranten en tijdschriften waardoor in rap tempo nieuwe